

Мурзабекова Ж.Т.

**МАМЛЕКЕТТИН ЭКОЛОГИЯЛЫК ФУНКЦИЯСЫН ИШКЕ
АШЫРУУНУН КЭЭ БИР КӨЙГӨЙЛӨРҮ**

Мурзабекова Ж.Т.

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ
ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА**

J. T. Murzabekova

**SOME PROBLEMS OF REALIZATION OF THE ECOLOGICAL
FUNCTIONS OF THE STATE**

УДК: 340.504.06

Экологиялык көйгөйлөрдүн курчушу, курчап турган жаратылыш чөйрөсүнүн сапатынын начарлашы, экологиялык көйгөйлөр жана аларды ыкчам чечүү көптөгөн өлкөлөрдү ойго батырды. Ушуга байланыштуу мамлекеттин экологиялык функциясы маанилүүлүгү жогорулоодо. Ани ишке ашыруу адамды экологиялык жагымдуу айлана-чөйрөдө жашоосуна шарт түзөт, жалпы жонунан адам затынын биологиялык жандыктын түрү катары өмүр сүрүүсүнө жол ачат. Азыркы күнү Кыргызстан үчүн айлана-чөйрөнү коргоо жаатында принципиалдуу жаңы мамилени түзүү абдан актуалдуу болуп турат. Бул макалада мамлекеттин экологиялык функциясынын түшүнүгү, маани-маңызы, бул функциянын мазмуну тууралуу ар кандай көз караштар талданат, ошондой эле мамлекеттин экологиялык функциясын ишке ашыруунун кээ бир көйгөйлөрү терең изилденет. Мамлекеттин маанилүү эки коргоочу жана ресурстук, экономикалык жана экологиялык кызыкчылыктарынын карама-каршылыктары терең каралды. Экологиялык функциянын башка мамлекеттик функциялардан айырмалап турчу өзгөчөлүгү жана аны ишке ашыруу ыкмасы талданды. Мамлекеттин экологиялык ишмердигинин көйгөйлүү жактары каралды. Жыйынтыгында мамлекеттин экологиялык функциясын ишке ашыруу алкагында артыкчылыктар сунушталды.

Негизги сөздөр: мамлекет, мамлекеттин экологиялык функциясы, айлана-чөйрө, экологиялык укуктар жана кызыкчылыктар, мамлекеттин ишмердиги, артыкчылык.

Обострение экологических проблем, резкое ухудшение качества окружающей природной среды, заставило большинство стран задуматься о проблемах экологии и важности их незамедлительного решения. В этой связи повышается значимость экологической функции государства, реализация которой способствует существованию человека в экологически пригодной, благоприятной для жизни окружающей среде и, в конечном счете, выживанию человечества как биологического вида. Разработка принципиально нового отношения к проблемам охраны окружающей среды сегодня актуальна как никогда и для Кыргызстана. В представленной статье анализируются понятие, значение экологической функции государства, различные точки зрения в отношении содержания данной функции и ее значения, а также некоторые проблемы реализации экологической функции государства. Рассматриваются проблемы противоречивости двух важнейших интересов государства – охранительных и ресурсных, экономических и экологических. Анализируются особенности экологической функции, отличающие ее от других государственных функций, способы ее осуществления. Рассмотрены проб-

лемные стороны экологической деятельности государства. В заключение предложены приоритеты в рамках осуществления экологической функции государства.

Ключевые слова: государство, экологическая функция государства, окружающая среда, экологические права и интересы, деятельность государства, приоритет.

Aggravation of environmental problems, a sharp deterioration in the quality of the environment, has forced most countries to think about the problems of ecology and the importance of their immediate solutions. In this regard, the importance of the ecological function of the state, the implementation of which contributes to the existence of man in an ecologically suitable, favorable environment and, ultimately, the survival of mankind as a species, is increasing. The development of a fundamentally new attitude to the problems of environmental protection is more relevant today than ever for Kyrgyzstan. The article analyzes the concept, meaning of the ecological function of the state, different points of view in relation to the content of this function and its significance, as well as some problems of the ecological function of the state. Discusses the problem of inconsistency are two of the most important interests of state security and resortowych, economic and environmental. The features of ecological function, distinguishing it from other state functions, ways of its implementation are analyzed. The problematic aspects of the state's environmental activities are considered. In conclusion, the priorities in the framework of the environmental function of the state are proposed.

Key words: state, ecological function of the state, environment, environmental rights and interests, activities of the state, priority.

Мамлекеттин ар кайсы тибин илимий таануу анын функциясын кароо менен шартталат, ал болсо тек гана мамлекеттин эле эмес, жалпы жонунан коомдун да багыттарын жана маанилүү деп эсептелген сапаттуу мүнөздөмөсүн билдирет [1, 29-30-бб.]. Мамлекеттин функциясы ич ара мазмуну, формалары жана ишке ашыруу усулдары менен айырмаланганы менен, өзүнүн маңызы боюнча өнүгүүнүн белгилүү бир мезгилинде жайгашкан бардык мамлекеттерде бирдей [2, 8-11-бб.].

Экологиялык функция ар бир азыркы мамлекеттин маанилүү багыттарынын бири болуп келе жатат. Көйгөйдүн теориялык аспектилер, ар кандай бир деңгээлде мамлекеттин жана укуктун жалпы теориясы боюнча эмгектерде чагылдырылган. Адатта, ал жакта бул функция ички функциялардын катарында аталып, экологиялык укуктук эмгектерде да камтылып келет.

Укуктук мамлекеттин жогорку баалуулуктары болуп Конституцияда бекиген укуктар жана эркиндиктер эсептелет. Кыргыз Республикасынын конституциясы мамлекеттин алдына айлана-чөйрөнү коргоо максатын түздөн-түз койбойт, бирок, анын экологиялык функциясы милдеттерден жана бир ирет башка мүнөздөмөлөрдөн куралышы ыктымал. Алсак, адам укуктары жана эркиндиктери жогорку баалуулук болуп эсептелет. Алар тикелей колдонулат, мыйзам чыгаруу, аткаруу бийлигинин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердигинин маани-мазмунун аныктап турат. (16-бер.). Адамдын негизги укуктарынын жана эркиндиктеринин катарына – ар ким өмүрү жана ден-соолугу үчүн ыңгайлуу болгон экологиялык чөйрөгө укуктуу жана жаратылышты пайдалануудагы аракеттердин натыйжасында ден-соолугуна же мүлкүнө келтирилген зыяндын ордун толтуруп алууга укуктуу (48-бер). Кыргыз элинин жашоосу менен иш-аракетинин негизи катары (12-бер.) жаратылыш ресурстарын пайдаланууну уюштуруу жана коргоо үчүн, шексиз түрдө, мамлекеттин институттук-максаттуу күчүн топтоо абзел. Ошондой эле, адамдын конституциялык укуктарынын катарында – ден соолукту коргоо укугу да экологиялык курамды камтыйт. Демек, мамлекеттин экологиялык функциясы конституциялык башатка ээ.

Мамлекеттин өз алдынча экологиялык функциясын калыптоо, салттуу түрдө айлана-чөйрөнүн абалынын начарлашы менен, ошондой эле экологиялык таңсыздыктын жандануусу менен байланыштуу.

Азыркы жана келечек муундарга айлана-чөйрөнү сактап берүү – мамлекеттүүлүктүн чындалышынын аныктаган фактор. Экологиялык таңсыздык мамлекеттин функцияларынын өрчүшүнө көрүнүктүү из калтырды. Алсак, мамлекеттин башкаруу формасына экологиялык факторлордун таасири адабиятта да белгиленген [3, 129-б.]. Азыркы укук таанууда бийлик институттарынын пайда болушун, адамзаттын ыйгаруу экономикасынан өндүрүү экономикасына өтүү зарылдыгы менен байланыштырган мамлекеттин келип чыгышынын «кризистик» теориясы орун алаган. Мисалы, А.Б. Венгеро.

“Үй-бүлөнүн, жеке менчиктин жана мамлекеттин пайда болушунун” кээ бир тезистерин сындап жатып, “куралдын өнүкпөшү... адамзаттын тарыхында ири неолиттик революцияга алып келди, ал эми, баарын камтыган, негизги экологиялык таңсыздык алгачкы жамааттык коомдун бардык тармагын козгоп өткөн” [3, 48-б.]. экологиялык фактор деле мамлекеттин келип чыгышынын негизги себептери болуп эсептелбейт, бирок, анын таасири бул процессте шек жаратпайт. Демек, азыркы экологиялык таңсыздык коомго мамлекеттин стратегиясын түп тамырынан өзгөртүү боюнча масштабдуу талаптарды коюуда.

Адабиятта мамлекеттик бийликтин экологиялык курамы (экологиялык коопсуздукту жана коомдун экологиялык кызыкчылыгын камсыздоо) мамлекеттин функциясы абалынан мамлекеттин багыты денгээлине көтөрүү зарылдыгы жөнүндө адабиятта ойлор бар [4, 7-б.]. Мисал катары Германиядагы экологиялык конституциялык мамлекет идеясы келтирилүүдө, анда “экологиялыктын” мүнөздөмөсү укуктук жана

социалдык мамлекеттин классикалык элементтери менен жанаша каралган. 1994-жылы Германиянын негизги мыйзамына 20-чы “Мамлекеттик максат – айлана-чөйрөнү коргоо” деп аталган жаңы берене киргизилген [5, 126-127-бб.].

Айлана-чөйрөнү коргоону мамлекеттин багыты (максаты) даражасына көтөрүү коомчулуктун фундаменталдуу укуктук баалуулуктардын катарына экологиялык императивдикти киргизүүнү божомолдогон жаңы экологиялык укук түшүнүүсү менен шайкеш келет.

Мамлекеттин функцияларын жалпы теориялык (укуктун жалпы теориясына ылайык) түшүнүгү ар кандай. Алсак, мамлекеттин функциясы катары “анын негизги багыттары, белгилүү бир иш, мыйзамда же келишимде белгиленген иштер” [6, 47-б.].

Ю.И. Канц “мамлекеттин экологиялык функциясын өз алдынча функция катары аныктап эле койбостон, аны азыркы мамлекеттин негизги функцияларынын бири” деп эсептейт [7, 177-б.]. Мындан ары ал “жаратылышты пайдаланууга жана айлана-чөйрөнү коргоого багытталган маселелерди чечүү муктаждыгы пайда болгондо мамлекеттин экологиялык функциясын ишке ашыруу зарылдыгы жаралат”. Ошол эле учурда функциянын мазмуну мамлекеттин өнүгүшүнүн ар кыл этабында маңыздуу айырмага ээ болгон. Ал болсо мамлекеттин тигил же бул мезгилиндеги анык кызыкчылыгы менен аныкталат [7, 177-б.].

Н.Д. Вершило “экологиялык функция артыкчылыктуу функциялардын бири эле болбостон, негизги башааттык функциялардын бири болуш керек, анткени ал мамлекеттин башка функцияларына таасир тийгизүүгө жана айлана чөйрөнү азыркы жана болочок муун үчүн сактап берүүгө арналган” [8, 18-б.]. Башка авторлордун ойлору боюнча жаратылышты коргоо функциясынын негизги мазмунун жана жаратылыш ресурстарын рационалдуу пайдалануу “мамлекеттик башкаруу жана айлана-чөйрөнү коргоо тармагындагы иштерди координациялоо, жаратылышты пайдаланууну жөнгө салуу, экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу, айлана-чөйрөнү жакшыртуу жана жандандыруу” түзөт [1, 68-б.]. Мындан ары: “бул функциянын максаты табятка таттуу мамиле кылууну камсыздоо, жашоо чөйрөсүн жок кылуудан арылтып (алдын алып) жандандыруу” болуп эсептелет. Экологиялык функция чаралардын бир ирет комплексин – экологиялык контролду, экспертизаны, чендөнү, экологиялык эрежелерди бузгандыгы үчүн жоопкерчиликти камтыйт” [3, 283-б.]. Жалпы жонунан, мамлекеттин экологиялык функциясын теориялык түшүнүү экологиялык укуктук изилдөөлөрүн көрүнүктүү таасиринин негизинде калыптанат.

Адамдардын укуктарын коргогон мамлекеттин экологиялык функцияларынын багыттары, тармактык теорияда арбын белгиленип келет: “Коомдун экологиялык жана экономикалык шайкештигин илимий негиздүү камсыздоо, адамдардын экологиялык укуктарын коргоого жана ишке ашырууга керектүү кепилдиктерди түзүү мамлекеттин экологиялык функциясынын негизги багыты болуп саналат” [9, 45-б.].

М.М. Бринчук курчап турган жаратылыш чөйрөнүн жагымсыз таасиринен ар бир жарандын ден-соолугун коргоо боюнча укугун камсыз кылууга багытталган чаралардын тутуму мамлекеттин экологиялык функциясынын мазмунунун элементтерин чагылдырат деп ойлойт [10, 105-б.].

Жалпы жонунан, мамлекеттин экологиялык функциясын жаратылыш ресурстарын рационалдуу пайдалануу, айлана-чөйрөнү жакшыртуу жана жандандыруу, экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу, жарандардын экологиялык укуктарын коргоо жана айлана-чөйрөнү коргоо тармагындагы мамлекеттин ишмердиги катары аныктоо мүмкүн. Анткени мамлекеттин маанилүү эки коргоочу жана ресурстук кызыкчылыктарынын карама-каршылыктары болгондуктан, мамлекеттин экологиялык анык чегин сызуу ар дайым эле мүмкүн болбойт. Бул карама-каршылыктар чектелген мүнөзгө ээ, анткени, жаратылыш ресурстарын пайдалануу жана жаратылыш объектилерин коргоо ажырагыс, бирок, ал ар кыл учурга ылайык жана ар кандай даражада тактикалык артыкчылыктардын таасири аркылуу байкалат. Эгер коргоо кызыкчылыгы өзүнүн маңызы боюнча экологиялык болуп эсептелсе, ал эми ресурстук кызыкчылык кош мүнөзгө эгедер. Бир жагынан, мамлекет жаратылыш ресурстарын рационалдуу колдонгонго кызыкдар жана анын бул багыттагы ишмердиги экологиялык функциянын курамында каралышы ыктымал. Экинчи жагынан, жаратылыш ресурстары өлкөнүн экономикасынын негизин курат жана бул учурда, аларды пайдаланууну жөнгө салуу боюнча мамлекеттин ишмердиги (ыйгаруу, эсептөө, төлөмдөрдү алуу ж.б.) экономикалык функциянын алкагында ишке ашырылат. Башкача айтканда, жаратылыш пайдаланууну башкаруу, айлана-чөйрөнү коргоону башкарууга салыштырмалуу, ар дайым эле экологиялык ишмердик катары мүнөздөлө бербейт. Тагыраак айтканда, ал ар дайым бир убакта ишке ашырылуучу экономикалык жана экологиялык элементтерди камтыйт. Мамлекеттин тигил же бул кызыкчылыктарынын артыкчылыкка ээ болуусуна жараша ресурстарга болгон көз караш да жогорулайт жана ресурстар экономикалык база катары же коомдун жашоосунун экологиялык негизи катары эсептелиши мүмкүн.

Эгер экологиялык функцияларды ишке ашырууда мамлекет публикалык бийликтин ролун ойносо, ал эми экономикалык функцияларды ишке ашырууда мамлекет-менчик ээси катары чыгат. Мамлекет монополиялык укуктарга ээ болуп туруп, менчик ээсинин бардык ыйгарым укуктарын колдонууга умтулат жана керектүү учурда жарандык-укуктук механизмди да колдонот. Маселен, жаратылыш пайдалануу тармагындагы публикалык укуктук келишимдер аралаш мүнөзгө ээ болуп жеке укуктун элементтерин камтыйт (кең пайдалануудагы лицензиялык макулдашуулар, токой фондундагы жерлерди ижаралоо ж.б.). Базар формаларынын пайда болушуна жана таркашына жараша мамлекеттик менчикти (жаратылыш ресурстарын) тесөөдө ар кандай социалдык жанжалдар курчтанды, тактап айтканда кең пайдалануу чөйрөсүндө конфликттер арбындоодо. Ушуга байланыштуу, экологиялык аспекти алгачтыгын таануу менен

бирге, кыргыз элинин жашоосу менен иш-аракетинин негизи катары жаратылыш ресурстарын пайдалануу жөнүндөгү конституциялык жобонун экономикалык аспекти актуалдуулукка ээ болууда.

Менчик ээсинин ыйгарым укугун ишке ашырып жатып, мамлекет ар бир учурда публикалык бийликтин (өз) милдети менен байланышта, б.а., элдин, калктын, жарандын экологиялык жана экономикалык кызыкчылыктарын сактаганга милдеттүү. Экологиялык функциянын башка мамлекеттик функциялардан айырмалап турчу өзгөчөлүгү биринчиден, ички мамлекеттик көйгөйлөрдү чечүү максатында, бирок тышкы кесепеттерди жараткан, ички функцияга бир убакта эле тышкы мүнөздү берген бул саамалыктын глобалдык маанилүүлүгү менен шартталат [4, 11-б.]. Айтылгандар, ар кайсы жаратылыш коргоо ишмердикте аймактан тышкаркы майнаптын бардыгын баса белгилеп турат. Экинчиден, мамлекеттин башкаруучулук аракетинин мазмунуна түзөөчү таасирди коомдук экологиялык кызыкчылыкты коргоону жана ишке ашырууну көздөгөн жарандык коомдун түзүмдөрү көрсөтөт. Үчүнчүдөн экологиялык функциянын башка функцияларга салыштырмалуу тарыхы кеч жаралган жана ал кече жакында пайда болгон таңсыздык көрүнүштөрдүн күчөшүнө байланыштуу. Ошого байланыштуу экологиялык абалдын курчушу менен мамлекеттин экологиялык функциясынын мааниси жогорулайт. Мамлекеттин экологиялык функциясынын мазмунун талдоо – мамлекет экологиялык кызыкчылыктарды камсыз кылуу тутумунда негизги субъект экендигин көрсөттү. Мындай камсыз кылуунун ыкмалары ар кандай жана мамлекеттик башкаруунун функцияларына (чендөө, лицензиялоо, экологиялык контроль, экологиялык экспертиза, экологиялык укуктук жоопкерчилик ж.б.). жараша же болбосо башка критерийлери менен жиктелиши мүмкүн. Мисалы, башкаруучулук ишмердикти багыттарын уюштурууда негизги баашаат болгон укуктук жөнгө салуу усулу боюнча (публикалык жана жеке укуктук), же колдонулуучу каражаттардын тармактык тиешелүүлүгү боюнча (администрациялык укуктук, жарандык укуктук, жазык укуктук ж.б.).

Улуттук баалуулуктар катары табигый байлыктарды башкаруу жана тескөө менен мамлекет жаратылыш пайдалануунун уруксаттамалык тартибин бекитет, жаратылыш объектилери менен комплекстерин коргоодо жана пайдаланууда атайын укуктук тартипти бекитет, экологиялык контролду ишке ашырат жана жаратылыш ресурстарын пайдалануу шарттарын бузгандар үчүн жазаны тагат. Мунун баары жалпысынан экологиялык кызыкчылыктарды камсыз кылууга багытталган. Мындан тышкары, экологиялык кызыкчылыктарды түздөн-түз эсептөө, жаратылыш ресурстарын пайдалануу укугу пайда болгон учурдан тартып ишке ашырылышы керек жана мындай эсеп лицензиялоо тартиби менен кең пайдалануу укугун ыйгруу учурунда коомчулуктун оюн эске алуу менен, келишимдерди түзүүдө экологиялык экспертизаны жүргүзүү менен процедуралардын ачык-айкындыгы менен, конкурстук башааттар менен камсыздальышы мүмкүн. Мындай ыкмалардын ар бирин кенен-кесир карабастан, коомдук кызыкчылыкты камсыз кылууда

биринчи кезекте турган мамлекеттин экологиялык ишмердигинин көйгөйлүү жактарын белгилейли. Биринчиден, мамлекеттин экологиялык функциясын көпчүлүк авторлор эсептегендей тек гана мамлекеттик башкарууга буруу максатка ылайык келбейт. Бул функция ага экологиялык жактан маанилүү ишмердиктин түрүн киргизүү менен каралыш керек. Анда мамлекет бийлик жүргүзүүчү субъект катары саналбайт. Мисалы, мамлекет менен жаратылыш ресурстарын колдонуу конституциялык милдетинин байланышынан пайда болгон жаратылыш ресурстарынын ээсинин ыйгарым укуктарын ишке ашыруу.

Экинчиден, функционалдык башкаруучулук маселелери экономикалык жана юридикалык маселелер менен тыгыз байланытуу, зарыл учурда, экологиялык функциянын окшош компоненттерине өзгөртүүлөрдү киргизүү абзел.

Үчүнчүдөн мамлекеттин экологиялык функциясы артыкчылык принциптери боюнча, ишмердиктин багыттарын белгилөө менен тизилиши керек жана биринчи кезекте бардык күчтү жумшоо максатка ылайыктуу келет. Артыкчылыктын критерийлери катары анык бир маселелердин кийинкиге калтырылбастыгы жана бардык же башка көптөгөн көйгөйлөрдү ийгиликтүү чечилгени алардын майнаптуу таасир тийгизүү жөндөмү болушу мүмкүн.

Артыкчылыктарды белгилөөгө негизделген, мамлекеттин экологиялык функциясын түзүүнүн бирден-бир варианты Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук концепциясында ишке ашырылган. Анда экологиялык тармактагы мамлекеттин артыкчылыктары багыттарына төмөнкүлөрдү киргизген: экологиялык жактан аз зыяндуу жана ресурсту сактоочу технологияларды киргизүү менен жаратылыш ресурстарын рационалдуу пайдалануу; экологиялык таза технологияларды пайдалануу жолу менен айлана-чөйрөнү булгоодон алдын алуу; биоартүркүмдүүлүктү сактоо; республиканын экологиялык кооптуу аймактарында кийинкиге калтырылгыс чараларды көрүү; майнаптуу эскертүү тутумун куруу; табигый жана техногендик катастрофаларды четтетүү; Кыргыз Республикада жарандык коргоонун бирдиктүү тутумун куруу; экологиялык көйгөйлөрдү чечүү үчүн кошумча эл аралык инвестицияларды тартуу [11].

Артыкчылык тутумдарын түзүп жатып экономикалык, техникалык, технологиялык, уюштуруучулук, юридикалык, гуманитардык айлана-чөйрөнү коргоо багыттарынын ортосундагы өз ара объективдүү аракеттенүүсүн караш керек. Мисалы, калдыктарды жана таштандыларды азайтуу мазмуну боюнча технологиялык көйгөй, ал эми чечүү ыкмасы боюнча – дээрлик экономикалык көйгөй болуп эсептелет. Бир жагынан суу объектилеринин сапаттык абалын жакшыртуу – техникалык жана санитардык көйгөй, ал эмичечүү ыкмасы боюнча – кайра эле экономикалык жана юридикалык көйгөй болуп эсептелет.

Биз ар кайсы тектеги артыкчылыктардын таандуулугун түшүнүп туруп, азыркы учурда мамлекеттин экологиялык функциясынын түзүмүнөн кийинки артыкчылыктарды баса белгилөөнү шарттады:

– жаратылышты коргоо мыйзамдарын жакшыртуу жана майнаптуу экономикалык механизмдерди түзүү;

– пландалган чарбалык жана башка өнүгүү долбоорлорун аткарууну камсыз кылуу;

– айлана-чөйрөнү коргоо тармагында туруктуу контролдоо жана мониторинг жүргүзүү системасын түзүү;

– айлана-чөйрөнү коргоону майнаптуу башкарууну уюштуруу;

– жашыл технологияларды жашыл салыктар, бажы салымдары, жашыл инвестициялар аркылуу жаңы каржы инструменттерин киргизүү;

– билим берүүнү жана маданиятты экологизациялоо;

– жашыл жумуш орундарын курууга багытталган экономика секторун мамлекеттик жактан колдоо.

Бул мамлекеттин экологиялык функцияларын ишке ашырчу багыттары публикалык экологиялык кызыкчылыктарды экономикалык, институционалдык, идеологиялык жактан камсыздальшынын шарттайт. Шексиз түрдө, баардык бул көйгөйлөр укуктук чекке эгедер жана укуктук нукта талкууланшы шарт.

Адабияттар:

1. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. - М.: Юристъ, 2003.
2. Байрамов Ф.Д., Аббасов Ф.Н. К вопросу о понятии «функции государства» / История государства и права, 2003. - №5.
3. Венгеров А. Б. Теория государства и права. - М., 1998.
4. Васильева М.И. Публичные интересы в экологическом праве: теория и практика правового регулирования // Автореферат диссертации на соискание ученой степени. - М., 2003.
5. Дубовик О.Л., Написанова Я.В. «Р.Штайнберге» Экологическое конституционное государство. - Франкфурт-на-Майне, 1998» / Государство и право. 2000. - №1.
6. Лазарева В.В. Общая теория права и государства. - М., 2000.
7. Кнац Ю.А. Содержание и значение экологической функции государства / ТГУнун жарчысы, 9-чыгарылыш (149), 2015.
8. Вершило Н.Д. Экологическая функция российского государства в контексте устойчивого развития / Экологическое право, 2005. - №4.
9. Петров В.В. Экологическое право. - М., 1995.
10. Бринчук М.М. Экологические права граждан: условия и гарантии реализации / Социальное государство и защита прав человека. - М., 1994.
11. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2009-жылдын 18-февралындагы №115 жарлыгы менен бекиген «Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугунун концепциясы».

Рецензент: д.ю.н., доцент Аманалиев У.О.